

ДИАГНОСТИРАЩИТЕ ЛЕКСИКАЛНИ МАРКЕРИ НА БЪЛГАРСКИТЕ ГОВОРИ В УКРАИНА

СВИТЛАНА ГЕОРГИЕВА

ОДЕСКИ НАЦИОНАЛЕН УНИВЕРСИТЕТ „И. И. МЕЧНИКОВ“

sgeorgijevamititel@gmail.com

Целта на тази статия е да привлече вниманието към проблемите, свързани с лексикалното маркиране на диалектите. Съвременната диалектология се характеризира с осмисляне на направеното и поставяне на нови задачи, с търсене на нови методи и подходи. Понятието ‘диагностиращи диалектни маркери’ е основно в съвременното направление на диалектните изследвания. То е свързано с типичните и оригинални особености на диалекта, които са очевидни за говорещите други диалекти или книжовен език и въз основа на които говорът може да бъде сравнително точно идентифициран и локализиран за диалектологията и впоследствие за историята на езика. Най-често диагностиращите черти спадат към категорията *локализми*, но е възможно чрез тях да се типизира и голяма формация. В статията са представени лексикални маркери на украинските български диалектни типове.

Ключови думи: диалектология; диалектен тип; български говори в Украйна; лексикални маркери

DIAGNOSTIC LEXICAL MARKERS OF THE BULGARIAN DIALECTS SPOKEN IN UKRAINE

SVITLANA GEORGIEVA

ODESA I. I. MECHNIKOV NATIONAL UNIVERSITY

sgeorgijevamititel@gmail.com

The aim of this article is to draw attention to the problems related to lexical marking of dialects. Contemporary dialectology is characterized by reflecting on what has been done and setting new tasks, searching for new methods and approaches. The notion of 'diagnostic dialect markers' is the main one in the modern field of dialect studies. It is related to the typical and original features of a dialect that are obvious to speakers of other dialects or literary languages, on the basis of which the speech can be relatively accurately identified and localized for dialectology and subsequently for the history of the language. Most often diagnostic features belong to the category of localisms (features typical of a territorially limited region or a village), but it is also possible to typify a large formation (a group of dialects) through them. In the article the lexical markers of Ukrainian Bulgarian dialect types are presented.

Keywords: dialectology; dialect type; Bulgarian languages in Ukraine; lexical markers

Българските преселнически говори в Украйна привличат вниманието на славистите и българистите. Изследването на тези говори включва не само описание на структурата им спрямо други диалекти, но и сравнение с онези говори на метрополията, които изследователите признават за вероятен източник на възникване на преселническите говори. Другата плоскост на сравнение е с литературния идиом, което позволява да се установи набор от диференциални признаци, които отличават говора от книжовния език. Трябва да се каже, че досега в българистиката съпоставителното изследване на българските преселнически говори на фона на говорите в метрополията не е реализирано в достатъчна степен.

Тъй като говорът функционира предимно в устна форма, описанието му като самостоятелна система остава приоритет. В този случай описанието на говора не се различава съществено от описанието на езика: говорът е език, който функционира на ограничена територия като форма на общуване на определен социум. По отношение на българските говори трябва да се отбележи, че компактността на местоживеенето на носителите им – българите преселници – е допринесла за това, че те не са били асимилирани от съседите си. Запазването на българските диалекти се дължи на значителния брой българи (около 205 хил.), както и на съхраняването на националните традиции в ежедневието и производството. По данни на Всеукраинското преброяване на населението от 2001 г. в Украйна живеят 204,6 хил. българи, от които 150,6 хил. в Одеска област, 27,7 хил. в Запорижка област, 5,6 хил. в Миколаивска област и 2,2 хил. в Кировоградска област. В Одеска област най-голям брой българи живеят в Болградски район – 45,6 хиляди, Арцизки район – 20,2 хиляди, Тарутински район – 17,0 хиляди, Измаилски район – 14,1 хиляди и Билгород-Днистровски район – 10,0 хиляди.

Възобновена е работата по изучаването на диалектите на българските преселници в Одеския национален университет „И. И. Мечников“ през 90-те години на ХХ век. Съвременното състояние на тези диалекти на фона на говорите в метрополията и книжовния език е отразено в поредицата „Българските говори в Украйна“, чийто първи брой излиза през 1998 г., и в годишника „Одеска българистика“. Описани са диалектите на селата Кирнички, Кубей, Евгенивка (Арса), Криничне (Чушмелий), Калчево, Терновка, Зоря (Камчик), Городне (Чийшия). В резултат на осмислянето на този емпиричен материал могат да се проследят промените във фонетичната, граматичната и лексикалната система на преселническите български говори в друга славянска, небалканска езикова среда.

Днес в Украйна продължават изследванията с цел установяване на съвременното състояние на българските преселнически говори в селата с преобладаващо българско население. Това са предимно изследвания на украински и български учени (вж. Стоянов, Стоянова, Дадиверин/Stojanov, Stojanova, Dadiverin 2002; Колесник/Kolesnik 2001, 2008; Колесник, Георгиева/Kolesnyk, Georgieva 2016; Топалова/Topalova 2009; Георгиева/Georgieva 2015; Барболова, Колесник/Barbolova, Kolesnik 1998; Барболова/Barbolova

1999; Колот/Kolot 2020; Кондов/Kondov 2019; Брага/Braga 2022; Войникова/Voynikova 2008; Парзулова/Parzulova 2007 и др.).

Българският диалектен континуум е един от най-сложните от гледна точка на вътрешната диференциация, която оказва влияние върху съдбата на преселническите говори, включително в Украйна; диалектите на метрополията определят структурното развитие на диалектите на новата формация. Ето защо проблемът за диференциацията на континуума на метрополията и принципите на неговото деление остават важни за разбирането на особеностите на структурата и тенденциите на развитие на преселническите говори. Трябва да се отбележи, че виждането за условията, причините и състоянието на диалектната диференциация на българския континуум се променя в съответствие с натрупването на емпирични данни за структурата и ареала на различията на българските диалекти.

Особено ценни за едно задълбочено научно изследване на диалектната диференциация на българския континуум са монографичните описания на проф. Стойко Стойков, чл.-кор. проф. Тодор Бояджиев, професорите Максим Сл. Младенов, Иван Кочев, Благой Шклифов и мн. др., многобройните изследвания от поредицата „Трудове по българска диалектология“ под редакцията на Ст. Стойков и „Българска диалектология. Проучвания и материали“ под редакцията на Кирил Мирчев. Първият фундаментален лингвогеографски труд в българистиката – „Българският диалектен атлас“ (БДА/ВДА 1964–1981) в 4 тома, започнат под съвместното ръководство на Ст. Стойков и С. Бернщайн (т. 1) и продължен под ръководството на Ст. Стойков (т. 2–4), поставя нов етап в очертаването на границите на българските диалекти и в тълкуването на условията и етапите на тяхното възникване. БДА и впоследствие неговите обобщаващи томове (БДА ОТ/ВДА ОТ 2001) създадоха предпоставки за нов поглед върху българския диалектен континуум, за неговото задълбочено изучаване в синхрония и диахрония. Въз основа на интегралните и диференциалните характеристики на диалектите изследователите отдавна се опитват да определят диалектните типове и диалектната диференциация в българския континуум.

Съставянето на набор от диагностиращи лексикални маркери при характеристиката на украинските български говори има голямо практическо значение за определяне на генетичната близост на изследваните преселнически диалекти.

Сред преселническите български говори в Украйна са представени основно говорите от северноизточния (мизийския), южнобалканския, подбалканския и източнотракийския тип. Установено е, че преселническите български говори се делят на: *чушмелийски*, *чийшийски*, *балкански*, *вилшански*, *тракийски*, *западнобългарски* и *източнорупски* (Колесник, Георгиева/Kolesnyk, Georgijeva 2016: 5–2).

В диалектоложките проучвания винаги явно или индиректно се осъществява сравнение. Сравняват се обикновено тясно свързани системи – отделни говори на един език или говори с книжовния език. Сравнението се

извършва според определени характеристики. Най-често диагностиращите черти спадат към категорията локализми (характеристики, типични за териториално ограничен регион или за едно село), но е възможно чрез тях да се типизира и голяма формация (група диалекти) (Кочев/Kochev 1991: 307–310).

Чушмелийският диалектен тип включва говорите на село *Криничне* и отчасти говора на село *Кубей*. Село *Кубей* (Болградски район) е основано между 1809 и 1816 г. от българи и гагаузи. Българите са носители предимно на южнобалканския сливенски диалект, но са запазили и особеностите на шуменския (чушмелийския) диалект. Този диалектен тип е описан подробно от З. Барболова (Барболова/Barbolova 1999) и В. Колесник (Колесник/Kolesnik 2008). Село *Криничне/Чушмелий*, Болградски район (до 1947 г. *Чешма-Варуита*), е основано през 1813 г. от преселници от село Каспичан, Шуменски окръг, или от Смядово и Кьопеклий (днешно Градинарово), Варненски окръг. Това са т. нар. „съртски села“. В Бесарабия българите се заселват в селата *Чешма Варуита*, *Бабели (Озерне/Ердек-Бурну)*, *Анадол (Долинске)* и *Кубей*. През 1860 г. част от населението се премества в Таврийска губерния (в селата *Богданивка/Долни Чушмелий* и *Степанивка Друга/Горни Чушмелий*). В Анадола не остава почти никакво българско население. Всички българи напускат село Бабели. Съртските говори са най-архаичните сред мизийските.

Лексикалните маркери на *чушмелийския диалектен тип* говори са следните лексеми: *тйшит'е* ‘копринена буба’, *р'ута* ‘кърпичка’, *синй* ‘софра’; *мам'ул* ‘царевница’, *к'ъз'ьки* ‘шейна’, *вист'ан* ‘рокля’, *ф'ес* ‘женска плетена шапка’, *й'та* ‘пелена’, *крив'атини* ‘тъкачен стан’, *ат'ил* ‘одеяло’, *л'ъганца* ‘сламена възглавница’, *й'амфорна п'еш* ‘лятна пещ’, *надж'ак* ‘брадва’, *прий'ен* ‘пила’, *ч'улб'ъри* ‘юзди’, *ж'ерка* ‘мелница и пъп на птица’, *м'еуница* ‘пашкул’, *бирин'дж'ук* ‘коприна’, *з'ел'ник* ‘баница’, *з'оре*, *з'орна* ‘сутрин’; *вр'анца* ‘врата, вратник’, *к'онца* ‘кошница’, *з'анца* ‘задна стая’: [//*Баба ут'од'а на гр'обшита ас к'онцата// Ка'та п'ът' кат ул'аз'ами в'ътр'а ду'одру/ ний ут-крив'ами вр'анцата// Н'еска д'аду ас т'ат'у напра'ива вр'анцата при ос'ц'ат'а//*]; словосъчетанието *летй д'ъш*.

Чийшиийският диалектен тип е най-проблемният за изследователите български диалектен тип в Бесарабия и Таврия. Наречен е така по старото име на с. *Городне – Чийшиий* – в украинска Бесарабия. На изследователите под ръководството на проф. С. Бернщейн в средата на миналия век не им се е удало да идентифицират този тип български диалект, тъй като говорите в крайния североизток на България по това време не са били достатъчно добре проучени, но все пак те са предположили, че той се характеризира с особености на говори в България, разположени североизточно от шуменския говор.

По-късните български изследвания показват, че сред източноизточните говори в България липсват такива с **ъ**-член. Проучването на Ив. Кочев за гребенския говор в Силистренско (Кочев/Kochev 1969), на М. Младенов

за капанския говор (Младенов/Mladenov 1985) и др. показват, че тези говори, наред с шуменския, са изконни (автохтонни) и много добре пазят най-важната особеност на мизийските говори – *o*-член за м.р. ед.ч. И така, изко-нен представител на североизточните български говори е шуменският (в Бесарабия той е застъпен в чушмелийският *o*-тип).

Най-типични негови представители са говорите на ред други села в украинската част на Бесарабия – *Банивка*, *Багате/Долукъой/Долу къоф*, *Болград* (Туканската махала), *Нагирне/Карагач*, *Владичени/Импущита*, на българите от гр. *Измаил* (махала/квартал *Баранивка*), *Камянка/Таш-Бунар*, *Калчево*.

Преди най-голямото преселване на българи в Бесарабия, свързано с Руско-турската война от 1828–1829 г., чийшият тип говори тук е бил господстващ. Носителите им са били наричани *тукани* от по-късните преселници. След най-голямото преселване на българите от град Сливен и околностите му, а също така и от град Ямбол и неговите околности в Болград от 1828–1829 г. чийшият тип говори в града отстъпват под влияние на сливения говор, станал тук доминиращ.

Според Ив. Илиев и М. Хенцелман „чийшият тип говори като този в *Калчево* и *Банивка* произлизат от така наречения средногорски (по-точно сърнено-горски – от Сърнена Средна гора) *жъ*-диалект, който се говори между Карлово, Калофер и Павел Баня на север и Хисаря, Брезово и Чирпан на юг – например в селата Турия, Казанлъшко; Войнягово, Карловско; Свежен, Калоферско, и Чоба, Брезовско (да не забравяме, че от Чоба и Брезово е дошло населението в Бановка)“ (цит. по Кондов/Kondov 2019: 70).

В Приазовието най-типични представители на чийшият тип са говорите на селата: *Анновка*, *Первониколаевка* и *Петровка* (основани от изселници от бесарабското с. *Нагорне/Карагач*), *Банивка* и *Маринивка* (основани от изселници от бесарабското с. *Банивка*), *Зеленивка* и *Манойлиевка* (основани от изселници от бесарабското с. *Владичени/Импущита*), *Инзовка* и *Преслав* (основани от изселници от бесарабското с. *Каменка/Ташбунар*). Цялостно изследване на говор от този тип е направено на говора на с. *Калчево*, Болградско, от С. Топалова (Топалова/Topalova 2009).

Лексикални особености на *чийшият диалектен тип*: *ирмик* ‘колан от кожа’, *кулан* ‘колан от платно’, *к’урчи* ‘яке от овча кожа’, *мийунчи* ‘лют пипер’, *кутл’аа пръс* ‘най-малкият пръст на ръка’, *кутел* ‘чутура’, *пипон* ‘пъпеш’, *тирбиш* ‘юзда’, *манџил* ‘рокля’, *басматърка* ‘магьосница’, *али* ‘нали’, *зайд’увъ* ‘захожда’, *пуймам* ‘приемам’, *пр’еш’ан* ‘преден’, *ч’ест* ‘гъст’, *наинџ* ‘заедно’, *зайуснувам* ‘заспивам’, *испр’инъ* ‘изсъхна’, *папур* ‘царевича’.

Балкански (подбалкански) тип o-диалект и **ъ**-диалект. Подбалканският тип говори е един от най-разпространените в Бесарабия. По ред особености те се обединяват помежду си, но по типа на членната морфема могат да бъдат разделени на две подгрупи: *o*-диалект и *ъ*-диалект. Към *o*-диалекта се отнасят говорите на с. *Ривне/Купоран* (основано от група преселници

предимно от с. Порой/Копаран, Бургаско), *Виноградивка/Бургуджи* (основано от преселници от с. Горно Александрово/Бургуджи, Сливенско), *Задунаивка* (основано от български преселници чрез вторично преселване, както и редица други български села в Бесарабия, Таврия, Крим и т.н.), *Нова Иванивка* и *Кубей*. Останалите говори принадлежат към ъ-диалекта.

Селищата с този тип говори в Бесарабия се появяват в резултат на най-масовото изселване от българските земи след поредната Руско-турска война от 1828–1829 г, а по-късно след Кримската война (1853–1856 г.). В резултат на вторично, „вътрешно“ преселване такива селища се появяват и в Таврия.

Подбалкански тип ъ-диалект. Говорите от този тип се делят на две подгрупи:

а) чумленско-твърдишка подгрупа – *Виноградне/Сам Батър/Хасан-Батър/Гасан-Батър*, *Вилне/Исерлий* (основано от преселници от с. Блатец/Исерлий, Сливенско), *Виноградивка/Чумлек/Чумлек’оф* (основано от преселници от с. Ботево/Чомлеккьой, Ямболско), *Голица/Кара-Марин* (основано от преселници от с. Голица, Варненско), *Делени/Девлетагач/Деветлий* (основано от преселници от с. Девлетагач, Лозенградско), *Делжилери* (основано от преселници предимно от с. Полски градец/Делжилер, Старозагорско и с. Налбантларе/Ковачите, Сливенско), *Каланчак/Дермендере* (основано от преселници предимно от с. Изворско/Дервент/Дермендере, Варненско), *Кирнички/Карничка/Фънтъна Дзинилор* (Барболова, Колесник/Varbolova, Kolesnik 1998), *Горихивка/Пандаклий* (основано от преселници предимно от с. Тенево/Пъндъклий/Пандъклий, Ямболско), *Ярове/Гюлмян/Дюльмен* (основано от преселници предимно от с. Роза/Гюлмян, Ямболско). Групата е твърде разнородна, особено по отношение на лексиката.

Селата *Ботево* и *Строгановка* – в Приазовието (основани са от изселници от бесарабското с. *Каланчак/Дермендере*), *Федоровка* – в Приазовието (основано от изселници от бесарабското с. *Новопокровка*), *Палаузовка* – в Приазовието (основано от изселници от бесарабското с. *Кирнички/Карничка/Фънтъна Дзинилор*).

б) болградска подгрупа

Поради екстралингвистични фактори и под влияние на вътрешнодиалектна интерференция в Болградско се е сформирал особен подтип балкански говори – болградски. Към нея се отнасят: съвременният говор на гр. *Болград* (под/балкански), един от говорите на с. *Василевка/Вайсал* (основано от преселници от с. Вайсал, Одринско), *Виноградовка/Курчи/й*, *Жовтневое/Каракурт*, съвременният говор на с. *Каланчак/Дермендере*, един от говорите на с. *Кубей*, на с. *Табаки*. Тази диалектна група няма изконно единство, тя е сформирана тук, в Бесарабия, и всъщност съчетава подбалкански черти с чийшийски (например използват се чийшийските *месец*, *ноише*, *царвули* вместо балканските *мѐхец*, *нѐхче*, *царули*; балканските лексеми *джѹни*, *папшѹй*, *гѹга* вместо чийшийските *бѹрни*, *папѹр*, *кѹлвѹн* за ‘устни’, ‘царевича’ и ‘клон’). Говорите на селата *Кирнички*, *Кубей*, *Евгенивка* (*Арса*)

са проучени от З. Барболова и В. Колесник (Барболова, Колесник/Barbolova, Kolesnik 1998; Барболова/Barbolova 1999; Колесник/Kolesnik 2001).

Говорът на село *Зоря* (*Камчик*) е от смесен тип: балканско-тракийски диалект със силен тракийски компонент (Георгиева/Georgieva 2015). Локализмите, характерни за този говор, са познати и в източнобългарските диалекти. Редица лексеми са характерни за балканските и тракийските диалекти (балк./трак.): *хуртѹвам* // *прика̀звам, прика̀зо:м; дъ̀штер 'à* (дочка) // *штѣрка; ч'арница* // *дѹда; г̀ага* // *калх̀ун; уп̀ашка* // *куй̀рук; птѣчка* // *штѣчи* (*ствѣчи*); *манѣста* // *с̀инци; зас'̀ада* // *з̀айд'о; калп̀ак* // *ша̀пка; бут̀алка* // *бутал̀ачи* и др. Зорянският говор е отнесен към групата на южнобалканските говори, в която влизат и говорите на селата *Виноградовка* (*Чумлен*), *Яровое* (*Гюльмен*), *Ровное* (*Купоран*), *Виноградовка* (*Бургуджи*), *Дмитровка* (*Делжилер*), *Делени*, *Виноградное* (*Хасан-Батир*), *Голица*, *Кирнички*. Сред тях е необходимо да се разграничат **ъ**-говори и **о**-говори; последните включват говори на с. *Ровное* и с. *Виноградовка* (*Бургуджи*), другите, както и говорът на с. *Зоря*, принадлежат към **ъ**-говорите и имат много общи черти във фонетичната, граматичната и лексикалната система. Подобна ситуация изследователите наблюдават и в с. *Вайсал*: носителите на ямболския говор живеят в „горния“ *Вайсал*, а говорещите тракийски диалект – в „долния“ южен *Вайсал*, въпреки че редица факти сочат съществуването на един диалектен тип.

За бесарабските тракийски говори са характерни лексемите: *штѣрка* ‘дъщеря’, *дудал'̀а* ‘черница’, *прижил̀о* ‘дръжка за кофа’, *джуб̀ринки* ‘пръжки’, *пашм̀ол* ‘пашкул’, *л'улѣк* ‘щъркел’.

За суворовския говор в сравнение със зорянския (= З) са характерни следните лексикални маркери: *цайв̀ан* ‘навес’ (З – *ша̀прон*), *бурд̀е* ‘изба’ (З – *п̀охр'ан*), *ай̀ат* ‘коридор’ (З – *фай̀а*), *ип̀ия* ‘пейка’ (З – *бѝт'яна*), *цикл̀о* ‘прозорец’ (З – *джам*), *канап̀ейка* ‘дървен диван’ (З – *кан̀апка*), *син̀ия* ‘маса’ (З – *сух̀ра*), *тенд̀жура* ‘тенджеря’ (З – *кастр'̀ул'а*), *пан̀ер* ‘кошница’ (З – *курз̀ина*), *вар̀ел* ‘бъчва’ (З – *б̀ъчва*). Както може да се види, повечето от редките думи в суворовския диалект не са известни в зорянския говор, сравни и други рядко използвани лексеми: *чумб̀ер* ‘кърпичка’ (З – *кр̀ъпа*), *дулам̀а* ‘кожух’ (З – *куж̀ух*), *ферд̀ж̀а* ‘наметало’ (З – *пл̀ашича*), *вуркуз̀ун* ‘шнурче’ (З – *шнур̀ок*), *бад̀ж̀а* ‘долна част на комина’ (З – *нач̀алу на кум̀ина*), *ину̀лику* ‘килим’ (З – *кав̀ер*), *чу̀ла* ‘калъфка’ (З – *наволочка*), *газ̀ер* ‘задна страна на къщата’ (З – *ус̀ат к̀ъштата*).

Зорянският говор, носители на който живеят в град Болград, съдържа лексеми, които могат да бъдат отнесени към маркерите на ямболския диалект: *из̀ик, друг̀ар'ан, зван̀ок, мѣхиц, салз̀а, к̀унд'ал*; към маркерите на сливенския говор – *кубилица*, а също и 'а-форми – *к̀унд'ал, к̀ъд'а*. За отличителна черта на ямболския говор М. С. Державин смята лексемата *джам* (у сливенци *п̀енжур*). С. Б. Бернщейн пък смята, че за ямболския говор е характерна лексемата *п̀енжур*, а за сливенския, както и за кримския, и *джам*,

и *пѣнжур*. Речникът на зорянския говор има повече общи лексеми с балканските говори, в частност с ямболските, отколкото със сливенските. Лексикалните маркери на зорянския говор са следните лексеми: *ра̀ки* ‘пълнени чушки’, *патру̀вам* ‘правя снимка’, *ку̀нд’ал* ‘малък пръст’, *куру̀л’ѐшка* ‘кочан царевица’, *ба̀т’оо бу̀л’ч’ица* // *скака̀рца̀* зоол. ‘невестулка’, *Сурма̀ Лазар* ‘пролетен празник’. В други бесарабски български говори названието *Сурма̀ Лазар* не е фиксирано.

Към **вилшанския диалектен тип** принадлежи говорът на селището от градски тип *Вилшанка*, Кировоградска обл., чиито жители са създали няколко села край селището – *Мала Мазница*, *Мала Вилшанка*, *Добре*, *Станкувате*. *Вилшанка* е основана през 1774 г. от преселници от село Алфатар в Силистренски окръг, близо до Силистра и Плиска. Генетично този диалект, както и шуменският, е свързан с южнобългарските диалекти – южнотракийски и източнородопски. Българските диалекти от вилшански тип принадлежат към североизточния български *о*-диалект; според Л. Милетич носителите на *о*-диалекта в Силистренски окръг са преселници от Разград – шиковци и гребенци.

Лексикалните особености на *вилшанските говори* са особено интересни и своеобразни в сравнение с други български говори от диаспората, които са изследвани особено ефективно през последните години. Някои лексеми се срещат само в тези говори и отсъстват в българските села в Бесарабия. Само във вилшанските говори се срещат например лексемите *ра̀ца* ‘патица’ и *ра̀цой* ‘пате’. Във всички бесарабски говори функционират лексемите *юрдѐк* и *юрдѐчка*. Лексемата *ра̀ца* вероятно е с румънски произход (БЕР/BER VI 2002: 192).

Традиционната българска баница във Вилшанка се нарича *плак’ѐта*. А лексемата *милѝна* във вилшанските говори означава ‘върхове на пъпеш’: [*Сухити милѝни сл’а̀кухмѐ уд д̀ини, п̀паши, кра̀стувици*] и преносно ‘момиче от друго село, чужденка’: [*Дувѐл чу̀здата милѝна*]. И двете лексеми се срещат в Пожарево, Силистренско: *плакѐта* ‘баница’, *милѝна* ‘стъбло на тиква, диня’.

В лексикално отношение характерни особености са още: *атѝл* ‘одеяло’, *ба̀чо* ‘мъж на по-голяма сестра’, *га̀го* ‘мъж на майчина сестра’, *гу̀н’а* ‘връхна дреха на пастир, ямурлук’, *гу̀тъ* ‘престилка’, *г̀ла̀би* ‘царевица’, *зѐз’а* ‘жена на по-голям брат’, *крават̀ини* ‘тъкачен стан’, *кѐс* ‘месо’, *макѐ* ‘добитък’, *плакѐта* ‘баница’, *про̀зорѐц* ‘прозорец’, *ста̀рка* ‘жена на брата на мъж’, *тѐйко* ‘свекър’, *итѐне* ‘дете’, *д’а̀ца* ‘малки деца’, *тип̀чина* ‘пустиня’, *зари́чок* ‘поток’, *ка̀па* ‘качулка’, *пилѝпки* ‘снежинки’, *швѝтко* ‘молец’, *финевзѐп* ‘домашно изработена тъкан’, *кома̀нѐця* ‘вид кръстат бод’, *лѝца* ‘бузи’, *вѐтла* ‘мързелив’, *лу̀чки* ‘чужд’, *ба̀лта* ‘река’, *мочу̀ра* ‘локва’, *гисл’у̀к* ‘плат без ръкави’, *ка̀ват* ‘горна женска дреха’, *пузу̀ник* ‘дамски кожен колан с метални декоративни пластини’, *гору̀шка* ‘запеканка’, *кукѐнки* ‘сърми’, *бу̀чки* ‘кюфтета’ и др.

Понеже диалектът на вилшанци се намира в съседство със селища на украински говорещо население, в него се наблюдава голямо количество украински заемки: *балàкам* 'говоря', *зàраз* 'веднага', *трòшки* 'малко' и др.

Тракийският диалектен тип подобно на балканския няма пълно единство. Има общи черти с чийшият и балканския тип. В Украйна тракийският тип се дели на две подгрупи: *одеска* и *измаилска*. В лексикално отношение тези говори включват думи, които също ги отделят от останалите български говори: *итèрка* 'дъщеря', *дудал'а* 'черница', *прижилò* 'дръжка за кофа', *джубрìнки* 'пръжки', *паимòл* 'пашкул', *л'улèк* 'щъркел', *разбòй* 'тъкачен стан', *лàхна* 'зеле' и др.

Говорите от *одеската* подгрупа са под по-силното влияние и на украинския език: срещат се думи като *балàкам* 'говоря', *викнò* 'прозорец', както и нови за говорите лексеми като *балàчка* 'седянка', *викнищè* 'прозорче' и др. Цялостно проучване на говор от този тип е направено от З. Барболова и О. Колот (Барболова/Barbolova 2013; Колот/Kolot 2020).

Единственият **западнобългарски говор** в Украйна е говорът на с. *Терновка* в Приазовието – *терновският/видинско-таврийският* говор, който, за съжаление, доколкото се разбира от лингвистични, исторически и краеведски изследвания, е на изчезване и в самата Терновка, и извън нея. Този говор се различава значително от източнобългарските с лексикалните си черти: *сàкам* (в източните говори *ìскам*), *òбрази* (в източните говори *бùзи, стърнì*), *п'есница* (в източните говори *юмрùк*), *кàпа* (в източните говори *шапка, калпàк, нос*), *сàджик* (в източните говори *пирустийà*), *дездимè* (в източните говори *тербìи, кантърмì, вòжи*), *л'убеница* (в източните говори *дìн'а, карпùза*), *кукурус* (в източните говори *папшидòй, пашидòй, мамул'а, папур, гълъби*), *плòфка* (в източните говори *юрдèчка, рàца*), *пуйак, пуйка* (в източните говори *мисìр, мисìрка, куркàн, гутка, фит, фитка*), *ума* (в източните говори *прès, гнила*), *уп'енти* 'цървули' и др.

Единственият **източнорупски говор** в Украйна е *кримският говор*, който е странджански **ъ**-диалект. В миналото странджанският говор е обхващал значителна територия от двете страни на сегашната българо-турска граница. Но поради масови изселвания, започнали още в началото на XIX в. и завършили през двайсетте години на XX в., днес той е ограничен в рамките на Малкотърновско (Стойков/Stoykov 1993:124).

Първи изследователи на историята, културата и езика на българите в Крим са проф. А. Музиченко и акад. Н. Державин, чиито първи публикации за тези българи датират още от края на XIX и началото на XX в. По-късно, през втората половина на XX в., изследвания, свързани с историята и езика на българите в Крим, правят С. Бернщейн и Л. Булаховский. В наше време с проучвания на езика на българите в Крим са се занимавали З. Барболова, М. Парзулова и З. Сертова (Барболова/Barbolova 2009; Парзулова/Parzulova 2007; Сертова/Sertova 2005, 2006, 2007).

Според историческите сведения преселниците, основали селищата *Старий Крим* и *Кишлав* (1803–1804 г.), са дошли от Югоизточна България и точно от Малко Търново, селата Граматиково, Стоилово, Мурзово, Българи и др. Най-интересното е обаче, че в говорите на *Старий Крим* и *Кишлав* се откриват същите колебания в ударението при съществителните и глаголите и някои фонетични и морфологични дублети, както в говорите в споменатите селища в България. Този факт говори, че още през XVIII в. говорите в тези селища са били смесени и в продължение на два века не са успели да се формират единни говори нито в българоезичното обкръжение, нито в чуждата езикова среда.

Лексикални маркери на кримския говор са: *улашка* ‘царевича’, *вриз* ‘орис’, *афкò* ‘нахут’, *карпуза* ‘диня’, *каун’а* ‘пъпеш’, *дун’а* ‘дюля’, *нарандза* ‘портокал’, *църница* ‘черница’, *търколàк* ‘слънчоглед’, *каравидà* ‘рак’, *парнапулка* ‘скорец’, *думузбалък* ‘делфин’, *джумаран* ‘лалугер’, *кавурдак* ‘магданоз’, *кал’манка* ‘божа кравичка’, *кал’мана* ‘кръстница’, *кал’т’ата* ‘кръстник’, *стрико* ‘чичо’, *стричина* ‘леля’, *авджийа* ‘ловджия’, *лахана* ‘зеле’, *лулуда* ‘кокиче’, *плекета* ‘баница’, *погаче* ‘кифличка’, *ципори* ‘джумерки’, *прогимà* ‘закуска’, *кемече* ‘цигулка’, *гавана* ‘паничка’, *хавлийа* ‘място за добитъка’, *проскефал* ‘възглавница’, *гемийа* ‘параход’, *сокак* ‘улица’, *кундур* ‘мальк, кратък’, *хайванин* ‘животно’, *благ* ‘сладък’, *бацкам* ‘целувам’.

На фона на динамичните лексикални елементи има редица стабилни думи, които се запазват дълго време. Локализмите позволяват да се определят нишките на изоглосите на диалекта заедно с другите му характеристики. Лингвистичните материали от диаспорите допълват не само знанието за историята на българската култура, но и представата за нас самите. Те ни дават възможност да се опознаем по-добре, което от своя страна доказва необходимостта от по-бързото събиране на тези живи старини, които по различни причини са подложени на забрава и дори на пълно изчезване.

ЛИТЕРАТУРА

- Барболова, Колесник 1998: *Барболова, З., В. Колесник*. Говорът на българите в с. Кирнички, Бесарабия. Одеса, Астропринт.
- Барболова 1999: *Барболова, З.* Българският говор в с. Червоноармейское (Кубей), Бесарабия. Одеса, Астропринт.
- Барболова 2009: *Барболова, З.* Българските говори в Крим. – В: Георгиева, Ив., Кр. Стоилов, З. Барболова. *Българите в Крим*, с. 113–155.
- Барболова 2013: *Барболова, З.* Българският говор в николаевската Терновка (Украйна). Одеса, Симекс-принт.
- БДА 1964–1981: Български диалектен атлас. София, Издателство на БАН. Т. I–IV.
- БДА ОТ 2001: Български диалектен атлас. Обобщаващ том. I–III. Фонетика. Акцентология. Лексика. София, Книгоиздателска къща „Труд“.
- БЕР 2002: Български етимологичен речник. Т. VI. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.

- Брага 2023: *Брага, Т.* Из историята и антропонимията на едно българско село в Южна Бесарабия. – В: *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ (София, 2023 година)*. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 228–239.
- Войникова 2008: *Войникова, А.* Селища с българско население в Югозападния Буджак. Ономастика. Топонимия. Групонимия. Велико Търново, Знак '94.
- Георгиева 2015: *Георгиева, С.* Българският преселнически говор в село Заря (Камчик), Украйна. Идиолекти. Речник. Одеса, Астропринт.
- Колесник 2001: *Колесник, В.* Евгеновка /Арса/. Ономастика. Говор. Словарь. Одеса, Гермес.
- Колесник 2008: *Колесник, В.* Говорът на българите в с. Криничне (Чушмелий), Бесарабия. Речник. Одеса, Друк.
- Колесник, Георгиева 2016: *Колесник, В., С. Георгиева.* Болгарські говірки Півдня України. Хрестоматія. Тексти. Ізмаїл, ІРБІС.
- Колот 2020: *Колот, О.* Български фолклор и диалект на село Терновка в диахронен аспект (гр. Николаев, Украйна). Автореферат на дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“. София, Софийски университет „Св. Климент Охридски“.
- Кондов 2019: *Кондов, В.* Езикът на българите на Пусто пладне – в Русия, СССР, – В: Украйна и Молдова. История и съвременно състояние (Класификация, библиография, карти, снимки, текстове). 2. издание. Таракия.
- Кочев 1969: *Кочев, Ив.* Гребенският говор в Силистренско с особен оглед към лексикалната му система. Трудове по българска диалектология. Кн. 5. София, Издателство на БАН.
- Кочев 1991: *Кочев, Ив.* За диагностиращите черти на българските диалекти (по случай 80-годишнината на проф. Ст. Стоянов). – *Български език*, № 4, с. 307–310.
- Младенов 1985: *Младенов, М.* Характеристика на капанския говор. – В: *Капаници. Бит и култура на старото население в Североизточна България. Етнографски и езикови проучвания*. София, Издателство на БАН, с. 311–338.
- Парзулова 2007: *Парзулова, М.* Кримските българи. Етнос. Език. Етнотимия. Ономастика. Просопографии. Одеса.
- Сертова 2005: *Сертова, З.* Говорът на кримските българи като част от националното езиково пространство. – *Български език*, № 2, с. 32–38.
- Сертова 2006: *Сертова, З.* Развойни процеси в говора на кримските българи (фонетично равнище). – *Български език*, № 1, с. 62–67.
- Сертова 2007: *Сертова, З.* Развойни процеси в говора на кримските българи (морфологично равнище). – *Български език*, № 3, с. 92–95.
- Стойков 1993: *Стойков, Ст.* Българска диалектология. София, Издателство на БАН.
- Стоянов, Стоянова, Дадиверин 2002: *Стоянов І. А., Е. П. Стоянова, І. Г. Дадиверин.* Мова болгар України в її усній та писемній формі. Одеса, Оптимум.
- Топалова 2009: *Топалова, С.* Говорът на село Калчево, Болградско, Бесарабия. Речник. – *Българските говори в Украйна*. Том V. Одеса, Друк.

REFERENCES

- Barbolova, Kolesnik 1998: *Barbolova, Z., V. Kolesnik.* Govorat na balgarite v s. Kirnichki, Besarabia. Odesa, Astroprint.

- Barbolova 1999: *Barbolova, Z.* Balgarskiyat govor v s. Chervonoarmeyskoe (Kubey), Besarabia. Odesa, Astroprint.
- Barbolova 2009: *Barbolova, Z.* Balgarskite govori v Krim. – In: Georgieva, Iv., Kr. Stoilov, Z. *Barbolova, Z. Balgarite v Krim*, s. 113–155.
- Barbolova 2013: *Barbolova, Z.* Balgarskiyat govor v nikolaevskata Ternovka (Ukrayna). Odesa, Simeks-print.
- BDA 1964–1981: Balgarski dialekten atlas. T. I–IV. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- BDA OT 2001: Balgarski dialekten atlas. Obobshtavasht tom. I–III. Fonetika. Aktsentologija. Leksika. Sofia, Knigoizdatelska kashta “Trud”.
- BER 2002: Balgarski etimologichen rechnik. T. VI. Sofia, Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”.
- Braga 2023: *Braga, T.* Iz istoriyata i antroponimiyata na edno balgarsko selo v Yuzhna Besarabia. – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiya na Institutata za balgarski ezik “Profesor Lyubomir Andreychin” (Sofia, 2023 godina)*. Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. “Marin Drinov”, s. 228–239.
- Georgieva 2015: *Georgieva, S.* Balgarskiyat preselnicheski govor v selo Zarya (Kamchik), Ukrayna. Idiolekti. Rechnik. Odesa, Astroprint.
- Kochev 1969: *Kochev, Iv.* Grebenskiyat govor v Silistrensko s osoben ogleed kam leksikalnata mu sistema. Trudove po balgarska dialektologija. Kn. 5. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Kochev 1991: *Kochev, Iv.* Za diagnostirashtite cherti na balgarskite dialekti (po sluchay 80-godishninata na prof. St. Stoyanov). – *Balgarski ezik*, N 4, s. 307–310.
- Kolesnik 2001: *Kolesnik, V.* Evgenovka /Arsa/. Onomastika. Govor. Slovar'. Odesa, Germes.
- Kolesnik 2008: *Kolesnik, V.* Govorat na balgarite v s. Krinichne (Chushmeliy), Besarabia. Rechnik. Odesa, Druk.
- Kolesnyk, Georgieva 2016: *Kolesnyk, V., S. Georgieva.* Bolgars'ki govorky Pivdnja Ukrai'ny. Hrestomatija. Teksty. Izmai'l, IRBIS.
- Kolot 2020: *Kolot, O.* Balgarski folklor i dialekt na selo Ternovka v diahronen aspekt (gr. Nikolaev, Ukrayna). Avtoreferat na disertaciya za prisazhdane na obrazovatel'nata i nauchna stepen “doctor”. Sofia, Sofia University “St. Kliment Ohridski”.
- Kondov 2019: *Kondov, V.* Ezikat na balgarite na Pusto pladne – v Rusia, SSSR, Ukrayna i Moldova. Istoriya i savremenno sastoyanie (Klasifikatsiya, bibliografiya, karti, snimki, tekstove. 2. izdanie. Taraklia.
- Mladenov 1985: *Mladenov, M.* Harakteristika na kapanskiya govor. – In: *Kapantsi. Bit i kultura na staroto naselenie v Severoiztochna Bulgaria. Etnografski i ezikovi prouchvaniya*. Sofia, Izdatelstvo na BAN, s. 311–338.
- Parzulova 2007: *Parzulova, M.* Krimskite balgari. Etnos. Ezik. Etnonimiya. Onomastika. Prosopografii. Odesa.
- Sertova 2005: *Sertova, Z.* Govorat na krimskite balgari kato chast ot natsionalnoto ezikovo prostranstvo. – *Balgarski ezik*, N 2, s. 32–38.
- Sertova 2006: *Sertova, Z.* Razvoyni protsesi v govora na krimskite balgari (fonetichno ravnishte). – *Balgarski ezik*, N 1, s. 62–67.
- Sertova 2007: *Sertova, Z.* Razvoyni protsesi v govora na krimskite balgari (morfologichno ravnishte). – *Balgarski ezik*, N 3, s. 92–95.
- Stoykov 1993: *Stoykov, St.* Balgarska dialektologiya. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Stojanov, Stojanova, Dadiverin 2002: *Stojanov I. A., E. P. Stojanova, I. G. Dadiverin.* Mova bolgar Ukrai'ny v i'i' usnij ta pysemnij formi. Odesa, Optymum.

- Topalova 2009: *Topalova, S. Govorat na selo Kalchevo, Bolgradsko, Besarabia. Rechnik.*
– In: *Balgarskite govori v Ukrayna*. Tom V. Odesa, Druk.
- Voynikova 2008: *Voynikova, A. Selishta s balgarsko naselenie v Yugozapadniya Buzhak. Onomastika. Toponimiya. Gruponimiya. Veliko Tarnovo, Znak '94.*

✉ Доц. д-р Свитлана Георгиева

Одески национален университет „И. И. Мечников“
Французки булевард, 24/26, гр. Одеса, 65015, Украйна

✉ *Assoc. Prof. Svitlana Georgieva, PhD*
Odesa I. I. Mechnikov National University
24/26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65015, Ukraine